

ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЧАСОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА – СРЕДСТВО ЗА ЗАСИЛВАНЕ НА ИНТЕРЕСА КЪМ ПРЕДМЕТА ПРИ ДЕЦА БИЛИНГВИ (РОМИ)

Даниела Петрова

Преподавател по български език и литература
ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. Дъбово, общ. Мъглиж

Откритият урок по български език на тема *Думата – строеж и значение* е проведен с ученици билингви от V клас. Урокът е обобщителен и е осъществен под формата на състезание, а информационно-комуникационните средства са в неговата основа. Целта на този урок е да изследва какво е влиянието на този вид съвременни средства върху познавателната активност на учениците, а формата на състезание – да ги подтикне към личностна изява и удовлетворение от екипната работа.

Изводите, които се правят, са свързани с ролята на информационно-комуникационните средства в работата на учителя, принуден да търси нови начини, за да привлече вниманието и интереса на младите хора към учебния материал.

В текста са използвани следните съкращения:

МОМН – Министерство на образованието, младежта и науката

БЕЛ – български език и литература

РИО – Регионален инспекторат по образованието

ДОИ – държавни образователни изисквания за учебно съдържание

Характерно за българската езикова ситуация е, че за значителен брой български граждани българският език е втори език. Те са тези, които употребяват в домашна среда диалект на друг език (турски, ромски и пр.) и за тях българският език не е чужд, тъй като те имат определено равнище на българска комуникативноречева компетентност. Факт е, че овладяването на официалния език е условие, без което не може да се осъществи интегрирането на учениците с различен етнически произход в обществото, тяхното пълноценно интелектуално и емоционално развитие като личности. Изхождайки от полифункционалния характер на българския език като официален,

може да бъде направено обобщението, че обучението по български език играе ключова роля в интегрирането на учениците, обучавани в двуезична (многоезична) среда.

Все по-често от МОМН констатираат наличието на големи пропуски по отношение на показаните знания и умения в училищата, в които голямата част от учениците са билингви (роми), и че е необходима по-задълбочена и много по-усилена работа, за да се усвои поне минимумът учебно съдържание в съответствие с ДООИ. Наред с трудностите, които ние, учителите, срещаме поради бедния речников запас на обучаваните, често явление е и липсата на интерес към учебния процес, честото отсъствие и липсата на каквото и да било контрол от страна на родителите. За всеки преподавател, работещ при такива условия и с такива ученици, е предизвикателство да успее да привлече вниманието им и да събуди тяхното желание да научат нещо ново и полезно за тях. В часовете по български език – учебни часове с безспорно важно значение за изграждане на комуникативни компетентности, учениците получават базисни знания, които надграждат с всяка следваща учебна година поради спираловидната структура на учебното съдържание.

Петокласниците, с които работя в училището, са 19, като 16 от тях са от ромския етнос и само 3 са от българската етническа общност. Анализирайки резултатите им от проведеното входно равнище, забелязах редица пропуски в техните знания и си дадох ясна сметка, че за попълването им ще е необходима сериозна и усилена работа. Предвид факта, че те се намират в среда, която е до голяма степен нова за тях поради увеличения брой преподаватели, аз реших да стимулирам желанието им да научат повече и да влизат с желание в часовете по български език, като им съобщих, че в края на раздела „Думата – строеж и значение“ ще проведем общителния урок под формата на състезание. Първоначално малко стреснати и уплашени, с течение на времето те приеха присърце тази идея, но това, което се забелязваше, беше, че значителна част от тях започнаха да пишат редовно зададените им домашни работи. Забелязваше се стремеж за по-добро усвояване на новите знания. С приближаването на края на посочения раздел от учебника на издателство „Просвета“ разделих на случаен принцип класа на два отбора. Всеки един от класа изтегли името на друг ученик, който попадеше или в първи, или във втори отбор. Вече получили яснота в кой отбор ще бъдат и кои са техните съотборници, те започнаха още по-усилено да се трудят в часовете. Интересът им осезателно се бе увеличил. В деня преди самия урок им обясних как ще протече състезанието – колко кръга ще съдържа и какво ще представлява всеки един от тях. Избрахме и капитани за отборите.

В деня на състезанието стаята бе подготвена: чиновете – разделени и групирани; бяха поставени табелки с номера на съответния отбор; капи-

таните получиха своите ленти; на дъската бе написан планът на урока и разчертана таблица за резултатите; беше подготвена мултимедията и т.н. Ентузиазмът и желанието за победа у всеки един от учениците бяха невероятно големи поради факта, че часове с такъв характер рядко се случват при тях и това си бе цяло събитие. В часовете като гости присъстваха директорката на училището и колеги. Предварителна покана бях изпратила и на старши експерт по БЕЛ към РИО в град Стара Загора – г-жа Камбурова, но поради служебен ангажимент тя не успя да присъства. Важно е да отбележа, че за нормалното протичане на урока, в чиято основа бе състезателният елемент, като мой асистент присъства и колежка, която ми оказва неоченена помощ, отменяйки ме при представянето на различните задачи с техниките средства.

Обобщителният урок бе организиран в два учебни часа по 45 минути, а самото състезание включваше три кръга: I кръг – електронна кръстословица, подготвена с помощта на програмата „Hot potatoes”; II кръг – играта „Колелото на късмета”, и III кръг – граматически задачи. В началото на часа проверих домашната работа, която предварително беше зададена и раздадена. Учениците имаха за задача да изпълнят по няколко задачи към откъс от текста „Легенда за рома”, изучаван в часовете по литература. Те трябваше да открият думи с променливо Я, да потърсят в тълковния речник и да запишат значението на няколко понятия от текста, да направят морфемен разбор на подчертани думи, както и да извадят от текста думи, които са употребени с преносно значение. След проверката на домашната работа листовете бяха събрани от мен. Това, което ми направи впечатление, бе, че се бяха справили повече от добре. Часът продължи с обяснението, че настоящите два учебни часа ще протекат по малко по-нетрадиционен начин. След като съобщих темата на урока, раздадох на всеки ученик, за да не се губи допълнително време от часа, предварително подготвен и разпечатан план на урока, който бе изписан и на дъската. Преди самото състезание обясних неговата същност и регламента му.

В първи кръг двата отбора имаха за задача да открият думите, които се крият зад обясненията, взети от тълковния речник, и по този начин да попълнят електронната кръстословица, разработена от мен с помощта на програмата „Hot potatoes”. Тази програма дава възможността, ако не се досещаме за търсената дума, да получим подсказваща буква. Общият брой на думите бе 12, така че всеки отбор имаше възможност да отговори и получи по 6 точки. В процеса на попълване на кръстословицата първи отбор се справяше много по-добре от втори. За сметка на това състезателният дух на представителите на втори отбор и техният хъс бяха забележителни. Дори когато не се досетиха за думите „череша” и „гърне”, които ги затрудниха, те отказаха да използват възможността за подсказване, знаейки, че ще изгубят възможността да получат точка в актива си.

Включените обяснения към кръстословицата бяха:

1. Едра водна бяла птица с много дълга шия. (лебед)
2. Овощно дърво с бели цветове и сочни червени, розови, тъмни или светложълти плодове с дълги опашки и с костилки. (череша)
3. Сочен и ароматен цитрусов плод, често използван за приготвяне на сок. (портокал)
4. Съд, в който се засаждат цветя. (саксия)
5. Училищна маса, използвана за писане и седане от учениците. (чин)
6. Подземна част на растение, чрез която то се закрепя и смуче хранителни сокове от почвата. (корен)
7. Най-ранното цвете, предвестник на пролетта, което цъфти още докато има сняг, с бели звънчевидни цветове. (кокиче)
8. Най-голямото сухоzemно животно с хобот и два големи предни зъба. (слон)
9. Пунктуационен знак, с който се отбелязва края на съобщителното изречение. (точка)
10. Издут дълбок глинен съд. (гърне)
11. Преживно африканско животно с много дълга шия и дълги крака. (жираф)
12. Покрито с черупка валчесто тяло, което снасят птиците. (яйце)

След правилното попълване на кръстословицата във вертикалния ред на №1 се получава названието на науката, изучаваща значението на думите – **лексикология**. Това трябваше да открият учениците и да обяснят какво изучава тази наука. Това бе и преход към втори кръг от състезанието, който премина под формата на играта „Колелото на късмета”. С помощта на шаблон за играта и с възможностите на програмата “Power Point” разработих презентация, в която задачите се отваряха с помощта на хипервръзки. Всеки един от капитаните излизаше и със „завъртане” на колелото изтегляше номера на задачата, върху която работеха двата отбора. По регламент право на отговор получаваше този от отборите, който се справяше най-бързо със съответната задача, но в крайна сметка точка към актива си получаваше този, който даваше най-пълен и точен отговор.

Броят на включените в този кръг задачи бе 11. Всички те имаха за цел да проверят знанията на учениците по отношение на строежа и състава на думата, както и техните умения да ги приложат на практика. Предварително бях подготвила работни листове с всяка една задача, а паралелно с това те бяха проектирани и с помощта на мултимедия. В този кръг ролята на асистиращата ми колежка беше наистина голяма, а помощта ѝ – неоценима за мен. Докато аз раздавах работните листове, тя отваряше задачата чрез

хипервръзка, а след това попълваше, където е необходимо, за да се свери отговорът.

Първата задача, изтеглена от капитана на първия отбор, бе №3. Нейното условие е: „Включи в изречения двойките думи и докажи, че са омоними”. Учениците трябваше да включат в изречения двойките: коса-коса, град-град, мина-мина, глезен-глезен. Първи отбор се справи по-бързо от втори, а някои от дадените от тях възможни изречения бяха:

Момичето имаше дълга коса.	–	Дядо косеше тревата с коса.
Стара Загора е голям град.	–	Над селото се изсипа град.
През нашето село мина камион.	–	Вчера изкопах мина.
Иван има изкълчен глезен.	–	Митко е много глезен.

Капитанът на втория отбор изтегли задача №7: „Коя от изброените думи не е производна на останалите? Открийте и подчертайте излишната дума. Обосновете избора си.” Тук посочените думи бяха: град, градина, градски, ограда, греба, предградие, градоначалник, градеж, изградя. Бързо и със завидна лекота верен отговор даде представител на първи отбор: „греба” и се обоснова, че не е производна на останалите поради различния корен, който съдържа.

Състезанието продължи с изтегляне на следващата задача и според „Колелото на късмета” тя се оказа с №4: „С помощта на представки (от, на, раз, по, из) образувай нови думи”. Тук бяха дадени няколко думи, към които трябваше да бъдат добавени подходящи представки и съответно да бъдат образувани нови думи с различно лексикално значение: хвърлям, правя, вадя, пиша, викам, чета, говоря, гледам, слушам. С това упражнение този път се справиха състезателите от втори отбор. Някои от техните отговори бяха:

хвърлям - изхвърлям, отхвърлям, разхвърлям;
правя - поправя, изправя, направя;
вадя – извадя;
пиша – напиша, разпиша, попиша, изпиша;
викам – извикам, развикам, повикам, навикам;
чета – разчета, почета, изчета;
говоря – отговоря, разговоря, поговоря, изговоря;
гледам – разгледам, погледам, изгледам;
слушам – наслушам, послушам, изслушам.

Ясно се вижда, че те се справиха наистина повече от добре, за което получиха и похвала.

Следващото препятствие по пътя към победата бе изтеглената задача № 2: „Разпредели сродните думи в четири колонки. Подчертай корена им: мед, студен, меденка, зима, пътека, студува, път, застудява, медена, презимува, пътник, зимен.” Думите умишлено бяха разбъркани, за да се стимулира

умението им за подбор и да проявят съобразителност. Първи отбор отново се справи бързо и вярно:

мед	студен	зима	път
меденка	студува	зимен	пътник
медена	застудя	презимува	пътека

Поредната задача, с която трябваше да се „преборят” отборите, беше № 6: „С помощта на наставки образувай нови думи: гъба, плувам, бера, дърво, зид, строя, вода, учи”. Този път учениците трябваше сами да намерят и добавят подходящи наставки и така да образуват нови думи. Първи отбор за пореден път се справи по-добре с поставената задача. Някои от техните предложения бяха:

гъба – гъбар, гъбен;	зид – зидар, зидан;
плувам – плувец, плувен;	строя – строеж, строен, строител;
бера – берач;	вода – воден, водещ, водач;
дърво – дървен, дървар;	уча – учител, учен, учаш;

Имаше интересни предложения като *дървосекач* и *дърводелец*.

Ръката на капитана на втори отбор изтегли следващата задача №10: „Комбинирай частите от думи в двете колони, така че да получиш думи”. Тук отборите трябваше да съобразят коя част от едната колонка е подходяща да бъде свързана с част от другата колони и така да образуват думи. Втори отбор беше бърз и точен в отговора си:

дърп-	- еж	- дърпам.
пълн-	- енце	- пълнеж
връз-	- нак	- връзвам
гръб-	- ове	- гръбнак
върх-	- ам	- върхове
гърн-	- ка	- гърненце

Следващата задача беше №5: „Докажи, че разбираш значението на двойките пароними, като включиш всяка от тях в изречение: приставка – представка, шумка-шунка, дефект-ефект”. Бързи и точни в отговора си този път бяха първи отбор. Ето и някои от техните предложения:

Машината за кафе имаше нова приставка. – Повечето думи имат представка.

Шумът на шумката в гората беше силен. – Купих си шунка от магазина.

Компютърът ни има дефект. – Лечението с билки имаше голям ефект.

Има и други предложения като: *Моята рокля има дефект.* и *В нашия двор има паднала шумка.* Макар че в предложеното изречение „Шумът на шумката в гората беше силен.” има неточности при изказа, все пак личи разбирането за разликата в семантиката на думите шумка –шунка.

Изтеглената поредна задача беше с №11: „Състави думи по следните модели:

а/ ■ ▲ ; б/ ■ ▲ ● ; в/ ■ ● ; г/ ■ ► .

Първи отбор се оказа по-бързият и даде следните решения по поставената задача:

а/ ■ ▲ - гради, леко;
б/ ■ ▲ ● - градовете, боговете;
в/ ■ ● - медът, богът;
г/ ■ ► - меден, беден.

Поредната задача, която капитанът на първи отбор определи със своя избор, беше с №1: „Открийте *синонимите* и *антонимите* в текста:

Когато водата се отклонява от пътя си, тя е крайно предпазлива, нерешителна, несигурна в посоката, затова всички воденични вади лъкатушат тъй много, че свят да ти се завие. Те вървят напред, кривват встрани, после се връщат назад, сякаш са позабравили нещо, и като взимат това, което са забравили, пак тръгват напред.

(Йордан Радичков)

С това упражнение по-добре се справиха състезателите от втори отбор. Те с лекота и без затруднение посочиха синонимите: предпазлива, нерешителна, несигурна; както и антонимите: напред-назад. Това само показва, че учениците са наясно със значението на понятията синоними и антоними.

За пореден път капитанът на първи отбор изтегли номера на задачата, с която трябва да се справят отборите, за да извоюват точка, която ще ги изведе до победата. Този път задачата беше с №9: „Препишете подчертаните думи и отбележете с пряко или с преносно значение са използвани в контекста на този текст. Разпределете ги в таблицата.

„Така Мечо Пух тръгна да търси опашката на Йори.

Когато тръгна, в гората беше хубава пролетна утрин. В синьото небе весело си играеха малки пухкави облачета. Сегиз-тогиз някое облаче изскачаше пред слънцето, все едно беше дошло да го скрие, а после изведнъж се плъзгаше встрани, за да отстъпи ред на следващото. Слънцето храбро грееше през тях и измежду тях, а един гъсталак, дето не си беше събличал игличките цяла година, сега изглеждаше стар и парцалив до новата зелена дантела, която стоеше така хубаво на буквите.“

А. А. Милн

Пряко значение:	Преносно значение:

Упражнението имаше за цел да провери доколко са усвоили уменията да различават пряко от преносно значение на думите, употребени в даден контекст. С тази задача се справи добре втори отбор. Те успяха правилно да преценят и разпределят подчертаните думи в таблицата.

Пряко значение:	Преносно значение:
утрин	весело играеха
гъсталак	скрие
буковете	храбро
	стар и парцалив
	събличал, дантела

Последната задача, останала нерешена от отборите, бе с №8: „От посочените думи образувайте нови сложни думи: град и нося, броя и звезда, лист и пада, око и син, крак и три.” При това упражнение точка получи първи отбор, чиито състезатели дадоха следния отговор:

- град и нося - градоносен
- броя и звезда - звездоброец
- лист и пада - листопад
- око и син - синеок
- крак и три - трикрак

Наред с тези отговори в работните листове се срещат и някои интересни предложения като например: градоносец, градоноси, звездоброяч.

След проверката на отговора на последната задача от този кръг резултатът беше в полза на първи отбор. Радостта на състезателите от него наистина беше голяма. За да не униват представителите от втория отбор, се опитах да ги успокоя с предстоящия трети кръг, в който ще имат възможност да се рваншират и да намалят разликата.

Третият кръг условно беше определен и озаглавен от мен като „Граматика”, тъй като задачите в него са с граматична насоченост. За разлика от предходните два кръга тук упражненията са само четири на брой. Отборите

отново получиха работни листове, но този път не беше необходимо да се тегли номерът на задачата, върху която трябваше да работят. Целта на включените упражнения беше да се провери доколко са усвоили правилата за писане и изговор на променливо Я, за употреба на пълен и на кратък определителен член, правилно поставяне на променливо и непостоянно Ъ (-ъл, -лъ, -ър, -ръ), умениято им да откриват и отстраняват допуснати правописни грешки.

Първата задача проверяваше доколко са усвоили правилото за променливо Я:

Запълни с Я или Е липсващите букви в думите:

„Почти час птиците лет...ха над Б...лата планина, потънала в сн...г. Те бързаха, защото се бояха от бурята, която ги преследваше като б...сна хала.

Изведнъж планетата се обля в б...ла светлина. И само след миг птиците се завърт...ха в сн...жната вихрушка, която ги подм...таше насам-натам. Постепенно гол...мите вихри отминаха нан...къде и птиците спр...ха да починат на една засн...жена скала.

След минути щ...ха да продължат полета си.“

Успешно и много по-бързо се справиха учениците от втори отбор, които запазиха състезателния дух докрай. Те дадоха верен и пълен отговор.

Втората задача проверяваше техния усет за правопис, уменията им да откриват и коригират правописни грешки, без да допускат нови. За целта имаха предоставени няколко изречения, в които умишлено бяха допуснати такива грешки.

Открий и поправи правописните грешки в изреченията:

Реших задачите в зборника.

На тържеството ще испеем песен за зимата.

Помогнах на мама да одмести шкафа.

Батко силно се расмя.

Татко ми потписа бележника.

През пролетта дърветата се разеленяват.

За да не изостават, първи отбор компенсираха с верен отговор и така намалиха отново разликата в резултата.

Третата задача проверяваше уменията им да приложат знанията си по отношение на променливо и непостоянно Ъ.

Попълни липсващите букви. Срещу всяка напиши дума за проверка.

вят...р	-	пяс...к	-
теат...р	-	пърг...в	-
каз...л	-	жер...в	-
храб...р	-	кад...р	-

Поддържайки темпото си от началото на състезанието, първи отбор се справи по-бързо и точно с попълването на празните места и съответно с думите за проверка. Тяжното решение бе следното:

вятЪр	- ветрове	пясЪк	- пясъци
театЪр	- театри	пъргАв	- пъргави
казАл	- казали	жерАв	- жерави
храбЪр	- храбри	кадЪр	- кадри

Последната задача, която е и финална за цялото състезание, проверява знанията на учениците по отношение на правилната употреба на пълен и на кратък определителен член:

Постави правилния определителен член на празните места в текста.

„Вероятно на Земята няма народ, който да не е боготворил или проклинал совете. Известно е съвсем точно, че преди 3000 г. в Китай совата била считана за символ на благосъстояние. В древни... Египет по гробниците изсичали сова, тъй като вярвали, че дух... ѝ съпровожда човек... в задгробния живот.

През Средновековието църквата обявила совата за нечиста птица, слуга на дявол.... Уверявали, че крясък... ѝ нощем носи нещастие.“

Тук, изненадващо и за мен самата, се разрази сериозен спор между двата отбора кой се е справил по-бързо. Допълнително затруднение при отсъждане на това, кой отбор получава в крайна сметка точка в актива си, внесе и фактът, че първи отбор се справи по-бързо, но този път имаше и някои пропуски и допуснати грешки. Първи отбор допусна грешка при членуването на „дух...“ и вместо пълен определителен член бяха поставили кратък, както и при „крясък...“. Вторият отбор допълни и коригира отговора и по тази причина точката беше разделена на две части между двата отбора.

Въпреки големия брой задачи, с които трябваше да се справят учениците, при това бързо и вярно, за да получат точка за отбора си, те не показаха признаци на умора до края на втория час. Това беше показателно, че не съм сгрещила при направения избор този обобщителен урок да премине по нетрадиционен и по-разчупен начин. И двата отбора работиха всеотдайно и с желание, както и с изявен стремеж за победа. Но като при всяко състезание победителят е само един. След направената равностметка се оказа, че безспорен победител е първи отбор, както се вижда ясно от таблицата с резултатите. Бяха поставени оценки на онези ученици, които най-активно взеха участие при изпълнението на задачите.

Предварително бях подготвила грамоти за всеки отбор, които връчих след края на състезанието. Изненадващо у учениците възникна желание да бъдат заснети за спомен, а и да се похвалят с постигнатите резултати на своите родители.

Ето и грамотите, които с гордост приеха отборите:

РЕЗУЛТАТИ		
	ТОЧКИ	
	I ОТБОР	II ОТБОР
I КРЪГ	1	1
	1+1	0
	1	1
	1	1
	1+1	0
II КРЪГ	1	
	1	
		1
	1	
	1	
		1
	1	
	1	
III КРЪГ		1
	1	
	1	
	0,5	0,5
ОБЩО:	17,5	9,5



От описания по-горе урок се вижда колко усилия и труд полага учителят, за да се подготви за предстоящия час. Но усилията си струват, тъй като след такъв урок учениците определено са въодушевени и мотивирани напред. Посредствените ученици добиват увереност и запълват пропуските си. От класната стая не излиза ученик, който да не е научил или затвърдил нещо. Вменяването на лидерска роля на отделни ученици успешно поддържа самочувствието им. Работата в екипи (отбори) развива чувството за отговорност и взаимопомощ на по-различно ниво.

Изводът, който може да се направи в крайна сметка, е, че информационно-комуникационните средства са ценен помощник в работата на съвременния учител. Използвайки ги в своята работа, преподавателят по

български език разнообразява скучния урок и го превръща в интересен и привлекателен за учениците, а усвояването на трудния материал става много по-лесно.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин: Андрейчин, Л. Георгиев, Н. – *Български тълковен речник*. София: Ма Бе Ла

Васева (2006). Васева, М., Михайлова, В. *Учебник по български език 5. клас*. София: Просвета.

Васева М. (2006). Васева, М., Михайлова, В. *Книга за учителя по български език 5. клас*. София: Просвета.

Васева М. (2006). Васева, М., Михайлова, В. *Тетрадка по български език 5. клас № 2*. София: Просвета.

Димчев К. (2010). *Езикознание. Езиково обучение. Методика на езиковото обучение*. София: Булвест 2000, 2010 г.

Кръстев Б. (2000). Кръстев, Б., Стефанова, Ст. *Методика на обучението по български език в прогимназиалните и гимназиалните класове на СОУ*. Велико Търново: ИПК „Свети Евтимий Патриарх Търновски“.